

CSETRI ELEK

TELEKI SÁNDOR 1848–49-BEN

Múltunk eredeti és rokonszenves alakja Teleki Sándor. Forradalmi szerepe, vonzó egyénisége és varázslatos írásai miatt egyaránt számon tartja a történettudomány és az irodalom. Regényes élete, tudományos értékelése és írói munkássága nagyvonalakban ismert, életútja részleteiben azonban sok a homály és a felderítetlen terület. Életének talán legérdekesebb része 1848–49-ben zajlott le, azért nem árt, ha éppen ennek bemutatására vállalkozunk.

A széki Teleki családból származott, mely több neves személyiséget adott népünknek. A szerzteágazó családból származott Teleki Mihály, az Apafi-korszak jelentős politikusa; a könyvtáralapító és udvari kancellár Teleki Sámuel; Teleki József, a Magyar Tudományos Akadémia első elnöke, a kiváló történettudós és Erdély gubernátora, úgyszintén Teleki László, a szeptemberi fordulat után a magyar forradalmi kormányzat párizsi követe és demokrata politikusa.

Édesatyja modern gondolkodású arisztokrata, aki sármási birtokán nagy tejhozamú tehenészetet és korszerű gépeket honosít meg, anyja szintén művelt, felvilágosult asszony. A Teleki-házban uralkodó szellemnek tudható be, hogy az ifjú Teleki Sándor mellé Táncsics Mihályt kérték fel nevelőnek. „Első kalandja az első nevelője volt” – jellemzi a helyzetet Hatvani Lajos.¹ A „jámbor tót deák” – ahogy hősünk nevezi – a kolozsvári piarista tanárokkal együtt sem tudta vele a tudományokat megkedveltetni, de sokban rousseau-i nevelési elvektől és liberális eszmeiségtől áthatott személyisége nem maradt hatástalan a fogékony lelkű fiatalemberre. Ne feledjük, hogy Táncsics azt követőleg került Teleki mellé praepceptornak, hogy *Budapesti leveleit* – melynek egyik darabja éppen a cenzúra létjogosultságát kérdőjelezte meg, a másik pedig Bölöni Farkas Sándornak az észak-amerikai polgári demokrácia előtt zászlót hajtó könyvét méltatta – betiltották. A kolozsvári arisztokrata házban töltött időt Táncsics *Pazardija* kinyomtatására használta fel, hogy élesen támadja benne a rendiséget, az őseivel hiivalkodó, pazarló földesúr típusát. Talán nem tévedünk, ha Táncsics nevelésének is szerepet tulajdonítunk abban, amit Sári László jegyzett fel, hogy megismerkedésükkor Teleki Sándor az *Egy dublini népbarát eszméi* című röpiratot nyomta kezébe, s „már középiskolás korában lelkesült híve volt a haladásnak”.²

A megadott irányban fejlődött tovább a kolozsvári jogakadémián, a marosvásárhelyi táblai joggyakorlaton és a berlini egyetemen hallgatott előadásokon. Nem is beszélve külföldi utazásairól, amelyek során Liszt Ferencsel bejárta az európai nagyvárosokat. Ha Táncsicstól népszerűtetet tanult, Párizs után a haladás melletti elkötelezettséget vállalta.³

Hazatérve az erdélyi reformerek oldalán szembefordult a Bécset támogató konzervatív erővel. Hogy a Wesselényi Miklós, Kemény Dénes és Szász Károly vezette ellenzék oldalán áll, bizonyította az 1846–47. évi erdélyi diétát előkészítő követválasztás idején. Román társával együtt Kővár-vidék követeként vett részt a kolozsvári országgyűlésen, és lelkes antifeudális beszédével tűnt ki. Mikor pedig

élesen szembekerül a konzervatív többségű diétával, megbízatásáról leköszön, és a kormánypárttal szemben román nyelvű szónoklataival, agitációjával Iosif Pap és Alexandru Buda követté választását viszi keresztül Kővár-vidéken.⁴

Elvi tartásának és demokratikus elveinek a következménye, hogy a „vad gróf” Teleki Sándor elnyeri Petőfi barátságát, és ő az egyetlen arisztokrata, akit a költő verssel tisztel meg. A közismerten könnyed, vidám cimbora Teleki, írók-művészek mulatópajtása, közvetlen modorával rokonszenves lehetett a társadalmi előítéleteket, rangokat nem kedvelő Petőfinek, a népfinak és a kunyhók költőjének. Közeli viszonyuknak az alapját mégis sokkal mélyebben, az őket összekapcsoló eszmei rokonságban kell keresnünk. Teleki vallomása („Én egész életemen át ... a szabadelvű párthoz tartozám”) teljes összhangban volt Petőfi eszmevilágával, aki ekkoriban a francia forradalomról szóló olvasmányaival és a magyarországi ellenzék legjavával összhangban hazája függetlensége, a jobbágyfelszabadítás és a polgári egyenlőség megvalósításáért szállt síkra. Barátságukat pecsételte meg Petőfi ismételt tartózkodása a koltói Teleki-kastélyban, köztük az 1847-es őszi látogatás, amikor a költő fiatal házasként vette igénybe pajtása vendégszeretétét. Eszmei síkon később Teleki más vonatkozásban is felzárkózott Petőfi mellé: a republika, a népek testvérisége és a világszabadság igénlésében. Halhatatlan barátságuk még jobban elmélyült az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc idején.

Március 15-e és azt követő események azoknak a politikai célkitűzéseknek a megvalósulását ígérték, amelyekért Teleki Sándor is küzdött. 1848 tavasza forradalmi hangulatában, április 13-án közölte Hosszú László főjegyző Batthyány Lajos miniszterelnökkel, hogy most, „midőn szemeink előtt tisztán kiderült az örök igazság az elve, miként csak közvélemény adhat lételt minden institúciónak”, Kővár-vidéke Teleki Sándort választotta főkapitánynak. „Vidékünk összes népessége általános kitörő nyilváníttással” „a hazafiúság és szilárd elvek bajnokát” választotta meg, „ki meg nem törhető bűzgósággal vívott különösen a legközelebbi időnkben reánk mért zsarnok önkény ellen ... Mi a szabadság érzetében, s a nép az iránti rokonszenvében látjuk alkotmányos átalakulásunk biztosítékát...” – érvelt Hosszú, és kérte Teleki főkapitányi választásának megerősítését.⁵ Méltán nevezte ki a Batthyány-kormányzat Telekit Kővár-vidék politikai-közigazgatási vezetését ellátó, a vármegye főispánjával egyenrangú főkapitányi tisztségbe.

1848 tavaszán Teleki Sándor már a forradalom baloldalán helyezkedik el. Igen jellemző ezzel kapcsolatban Bethlen János 1848. április 15-én kelt levele. Eszerint Bethlen Teleki Sándor (volt reformertársa) kinevezését csak úgy tartja ajánlatosnak, „ha becsületszavát adja aziránt, hogy a pesti clubbaln semmi nemű érintkezésbe nem jövend.”⁶ A mérsékeltek félelme nem volt alaptalan, hiszen a „vörös republikánus” Táncsics tanítványa rövidesen Petőfi és elvbarátai oldalán, a pesti ifjúsági klub orgánumban, a *Marczius Tizenötödiké*-ben áll ki a demokratikus szabadságjogok mellett.⁷

A főkapitányi tisztség elnyerése után Teleki még jobban aktivizálódott. Ennek jeleként azzal a javaslattal állt elő Nagybánya sz. kir. városhoz szóló átiratában, hogy Nagybánya, Felsőbánya és Kővár-vidéke közigazgatásilag egyesüljenek. „Egyesült vállakkal munkálni a hon javán egyedüli feladatunk, polgári kötelességünk” – írta.⁸ Javaslatával, a bányavidék csatlakozásával, Teleki Sándor minden bizonnyal erősebb gazdasági-politikai hátteret igyekezett

biztosítani az elmaradottabb, agrárjellegű Kővár-vidék fejlődésének. Egyesítési javaslatát Nagybánya városa élénken támogatta,⁹ annál inkább, mert az alakítandó megye székhelye ez a bányaváros lett volna, és az új szervezési forma nagy távlatot nyitott volna meg előtte. Érthető azonban, hogy a merész terv az adott helyzetben nem valósulhatott meg, de még napirendre sem kerülhetett.

Egyebekben is a nála megszokott letterővel teljesítette a forradalmi kormánytól rábízottakat, mindenben Hosszú Lászlónak, Kővár-vidék román származású alkapitányának legmesszebbmenő támogatását élvezve. Helyzetét sok tekintetben megkönnyítette, hogy Kővár-vidék közigazgatásilag az Erdélyi Nagyfejedelemséghez tartozott ugyan, de közvetlenül Magyarország határán helyezkedett el. A változások vonzásában kezdetben a vidék román népe üdvözölte a magyar forradalmi átalakulást, az úrbéri viszonyok megszüntetését, a közteherviselést és a forradalom vezetőit. „Kővár-vidéken egy oláh templomban a helység határozatából Kossuth Lajos képét a Megváltó mellé akarták függeszteni, s arcképe fénykörösze meg is rendeltetett egy festésznél...” – írja Teleki Sándor.¹⁰ Április közepén megtörtént a közteherviselés, adó és egyéb terhek elvállalása a kővár-vidéki nemesség részéről, ugyanakkor két követet jelöltek a megyei választmányba, a magyar Katona Miklós és a román Buda Sándor személyében. Az ünnepélyes gyűlés 1000 ember örömujjongása közepette folyt le, majd egy feliratot is szerkesztettek a miniszterelnökhöz.¹¹ 1848. május 22-én Nagysomkúton ünnepélyesen kinyilvánították Kővár-vidék visszacsatolását Magyarországhoz.

Az év őszére azonban itt is jelentős változás következett be. Ismeretes, hogy 1848 tavasza és nyara országosan a parasztmozgolódások időszaka volt a jobbágyfelszabadítás körének kiterjesztéséért, míg Erdélyben az úrbéri viszonyok megszüntetését csak késve, május végén mondta ki az utolsó rendi országgyűlés. A parasztság elégedetlenkedésével párhuzamosan nemzetiségi mozgalmak is kirobantak, egyidőben azzal, hogy a bécsi udvar megkezdte ellenforradalmi támadásának előkészítését Magyarország ellen. Végül is a forradalmi erők végső próbálkozásai a támadás elhárítására meghiúsulnak, a Jellacic vezette hadak betörnek Magyarországra, bekövetkezik a szeptemberi fordulat és Kossuth Lajos vezetésével megalakul a Honvédelmi Bizottmány.

Kővár-vidéken sajátos helyzet állott elő. Néhány tucat birtokossal és pár ezer nemes családdal szemben (1809-ben 1394 nemes családot, 1847-ben pedig 2776 egytelkes nemes családot tartanak számon,¹² számos falu népessége meg a határőrszervezetbe kapcsolódik), a lakosság további része feudális függőségben lévő paraszt. A forradalom után a kisnemesség egyrésze kiváltságos helyzetéhez ragaszkodott, és szembefordult az adófizetéssel. A jobbágyság helyzetének rendezését nehezítette, hogy ez a réteg a magyarországi jobbágyfelszabadítás eredményeiből akart részesülni, holott közigazgatásilag a Partium részeként Erdélyhez tartozott, itt pedig az úrbéri viszonyok eltörlése csak jóval később következett be.

A megoldatlan kérdések miatti feszültség Kővár-vidéken is érezte hatását és sietette az ellenállást, mely a honvédszászlóalj toborzása idején kezdődött. Az itteni románság egyrésze ragaszkodott határőrszervezetéhez, a nemesség közül sokan csak a nemesi bandériumok keretében voltak hajlandók hadbaszállni, ezért a honvédsereg részére történő újoncozással szemben mindkét részről erős ellenállás mutatkozott. Annál inkább, mert a bécsi kormánynak engeddel-

meskedő Karl Urban alezredes, a 2. (naszódi) román határőrezred parancsnoka mindent elkövetett a magyar forradalmi kormányzattal szembeni ellenállás megszervezésére. Tevékenységével méltán érdemelte ki a Teleki Sándor által ráragasztott „Erdély Jellasicsa” nevet. Ismeretes, hogy ekkor Erdélyben és a Részeken már fellángolóban volt a román fegyveres felkelés, s ebben a császári és román vezetők a két román határőrezred erőire támaszkodhattak. Kívált, miután e két határőrezred – nem utolsósorban császári tisztjeinek biztatására – kinyilvánította, hogy szembehelyezkedik a magyar kormánnyal, s mindenben a májusi balázsfalvi gyűlés határozataihoz és a Román Nemzeti Komité utasításaihoz kívánja tartani magát.¹³ Az egyszerű román határőrkatona vagy paraszt előtt az osztrák kétféjű sasos pecsét („pajura imparatului”) számított érvényesnek.

A kővári határőrök adott katonai szervezetüket tekintették sajátjuknak, a honvédségnek újoncozó sorozóbizottságokat a nemesség katonaszedőinek nézték és szembefordultak velük, a parasztnép pedig a birtokos nemesség ellen lázadt fel. A nehézségeket fokozta, hogy a központi magyar kormányzat nem ismerte eléggé az itteni helyzetet, a kőváriak hangulatát, Urban régóta folyó aknamunkáját a forradalom ellen. Érdekes fényt vet a Kővár-vidéki románság hangulatára az egyik korabeli sajtóközlemény. Arra a kérdésre, hogy mivel lázítja Urban a románokat, így válaszol: „Hát itt biz azt mondják a szegénynek, hogy a császár megadta a népnek a szabadságot, de ezért az urak megharagvának s most azért gyűjtnek katonát Vásárhelyt s Kolozsvárt, hogy a császárt verjék meg, s őket ismét hajtsák úrdolgára. Nagyon szép s a nép? hiszi szentül. Akár 100 nap beszéljen, ellenkezőt velek el nem hitet. És tovább. A székelyt az oláh, s ezt az ellen bujtogatják. Jönnek vészhirnökök az oláh s szász helyekre, s rémülten meztelen fővel lóhalálban nyargalnak s kiáltják, tolvaj! jönek a magyarok végpusztulást előidézni. És jönek Székelyföldre hirdetni az oláhok elleneki rohamát”.¹⁴ A régi rendszerre emlékeztető földesúri önkény is kísértett. Egy másik cikk a robot továbbélését emlegeti a jobbágyfelszabadítás bekövetkezése után: „Még most sem tudják felejteti sokan Szatmár megyében a hajdani földesúr kényuralmát és folytatában zsarnokoskodnak volt jobbágyaikon” – írja az egyik lap.¹⁵ Ugyanez a lap tudósít a honvédösszeírás körüli fenntartásokról is. Azt írja, hogy „...sokhelyütt a nemesség, s mi több az alkotmányos élet osztályrészesévé tett új polgárok is tetteleg ellenszegültek az összeírásnak. A nemesség még most is külön kasztot akar képezni, s nem akar a többi polgárokkal egy sorba iktattatni. Többen odanyilatkoztak, hogy a nemesség a régi banderiális rendszer szerint a tisztviselők vezérlése alatt szálljon táborba.”¹⁶

A Kővár-vidéki mozgalom megindulásában szerepe volt a zsbói parasztság megmozdulásának, akik földesuruk, Wesselényi Miklós birtokai ellen fordultak, elfogták az őket csendesítő református papot s Naszódra, Urban alezredes elé hurcolták. A szomszédságban lakó kővár-vidékiek is megmozdultak, a birtokosok és tisztviselők ellen fegyverkeztek s elfogták az ellenfeleiket pártfogoló széplaki és paptelki román papokat is.¹⁷ Sajátos egyébként, hogy a Kővár-vidéki román papok közül többen a magyar alkotmányos kormányzatot támogatták. A kormányzat javarészevel együtt Teleki csak e mozgalom nemzetiségi jellegét hangsúlyozta, társadalmi oldalát nem: „Vidékünkben is dolgozik a reakció – írta édesanyjának –, a naszódi machinatorok egyik ágazata, de ostobább a nép, mint sem fel tudja fogni, csak harang félreveréssel, fehér zászló járással és egyéb bibliai olvasásból áll az egész. De lehet veszedelmes.”¹⁸

A korabeli lap még hozzátézi: „Hazánk közellensége, a reakció, szomszédunk Kővár békés szellemű vidékét sem kímélte meg, s alacsony esz-közöinek, a naszódi bujtogatóknak sikerült e vidéket is nyílt lázadásra hozni annyira: hogy a vidék román ajkú lakói tisztjeiknek az engedelmisséget nyíltan megtagadják, a harangok félrevertnek, csoportozások történnek, fenyegető-zéseket hallhatni a magyarok ellen, nemcsak, de már valósággal egy tömegbe olvadva külömbféle eszközökkel felfegyverkezve utonállókként barangolnak s az őket csendesítőket megtámadják és Naszódra hurcoltatással fenyegetik, amit már több tisztviselővel bizonyos hír szerint tettek is.”¹⁹

Mikor az ország 1848 szeptemberében a forradalom és ellenfeleinek táborára szakadt szét és megindult az ellenforradalmi csapatok támadása, Teleki Sándor nemcsak szembefordult a bécsi udvarral és támogatóival, hanem világosan a radikálisok mellett nyilatkozott. „Inkább a muszka, mint Ausztria, s inkább Madarász alatt véres respublika, mint Jósika kegyelem” – írta szeptember 22-én.²⁰ Ugyanakkor élesen elítélte a behódolókat, akiket az ellenforradalom szálláscsinálóinak tekintett. Közéjük tartozott gróf Teleki Ádám tábornok, aki – miután Jellasics átkelt a Dráván – minden ellenállás nélkül előbb Keszthelyre, majd a Balaton északnyugati partjára vonult vissza, és Jellasics előtt szabaddá tette az utat a főváros felé. Teleki Sándor felháborodottan robbant ki rokona behódolása ellen, és hirtelen haragjában megtagadta arisztokrata származását és ősi családneve megváltoztatását határozta el: „A Teleki név meg van becstelenítve, nem vagyok és nem voltam arisztokrata, de jobban fáj, mintha levágták volna jobb karom. Én nem hívatom magam többé Telekinek, előttem e név utálatos és okádalmas, az újságban fogom magam Garázdává változtatni, mit meg is teszek. Mily cudarság, mily ocsmányság, pökedelem. Bechtold vagy Rinzinger vagy Greifmüller, ha olyat tesz, Isten neki, de Teleki! fuj! az ember gyomra émelyedik. Én nem vagyok többé Teleki, legyen az, akinek tetszik.”²¹ És édesanyjának szóló levelét Garázda Sándor néven írja alá. Haragja csillapultával persze visszatért eredeti családnevéhez.

Teleki Sándor először főkapitányi, majd kormánybiztosi minőségben volt részese a Kővár-vidéki eseményeknek, tájékoztatott azok felől és kiegyensúlyozó erőként lépett fel. Intézkedéseit igyekezett összhangba hozni a bányavárosok vezetőségének lépéseivel. „Nincs kétségünk többé abban – írta Nagybánya magistratusának –, hogy hazánknak rég lesben álló közellensége, melynek reactionalis művelésén az ő sárga-fekete színe tökéletesen felismerszik, mindenüvé, hol izgulékony elemre talál, a polgári háború égő kanóciát veti, hogy e szép hon romjain mindenáron felüthesse hatalomravágyó sasfiai.” Átiratának más részletei is figyelemreméltóak: „A hazai veszély növekedtével Kővár békés szellemű vidékén is idegen befolyástól felzaklatva lábrakaptak immár a mozgalmak, melyek e tudatlan népnél inkább céltalan fanatizmus, semmint valamely politikai indok bélyegét viselik magukon: de napról napra komolyabb alapot vesznek fel.” „Megtagadtatik az engedelmisség, nincs tisztí tekintély, a naszódi bujtogatók tanácsára megbízottak küldetnek, a harangok félrevertnek, csoportozások történnek, fenyegetőzéseket hallani a magyarság ellen, szóval folytonos izgalomban a nép.” Teleki elővigyázatosságból jónak látja a szomszédos törvényhatóságokat erről értesíteni. A hadi készülődésekkel kapcsolatosan figyelmezteti Nagybánya közönségét, hogy a lőpormalomtól „jobb minőségű port készíteni rendeljen és

egyéb lőszereket akkora mennyiségben tartson készletben, hogy szükség esetén a vidéki hatóságok rendelkezésére álljanak.” Végül jelentette, hogy Mihályi Gábor kormánybiztos érkezését minden percben várja. A vidék lecsendesítésében Nagybánya is érdekelt volt, mert betöréstől tartott. Éppen ezért „még a békés olajágot is megvitte a városból a görög katolikus lelkész Fázsi János papi díszöltönyben, kettős kereszttel kezében, hogy saját nyelvükön megértesse velök a magyar testvériség igaz voltát és összetartás becsét és a széthúzás balkövetkezményeit. Az eredmény sikertelen volt.”²²

Mihályi Gábor, a galíciai és bukovinai határszél kormánybiztosa szeptember 25-én meg is érkezett Nagybányára, s Teleki Sándorral együtt folytatta munkáját Kővár vidékének lecsendesítésére: rövidesen közösen a felbolydult vidékre utaztak. Útjukról több forrás megemlékezik. „Megkísérlette ő magával hozott becsületes magyar érzelmű papok által a felvilágosítást; de hasztalan, mert útjában Törökfalvánál feltartóztatták” – írja az egyik lap.²³ Maga Teleki a magyar képviselőházhoz szóló *Nyílt levélben* rövidebben, édesanyjához írott soraiban pedig részletesen adja elő a Kővár-vidéki körút lefolyását. *Nyílt leveléből* azt emeljük ki, hogy a Kővár-vidéki nép nemcsak, hogy a kormánynak tagadta meg az újonccéltűtést, hanem az ellenséges Urban ezredesnek szolgáltat minden 100 ember után 2 katonát. Telekinek pedig azt üzenik: ahol kapják – megölik, mert ő adta el Kossuthnak a nemességet és az ő jogaikat 3 véka aranyért.²⁴

Édesanyjának így számol be: „Megindultunk Mihályival Kolozsvár felé, de Törökfalvánál mintegy 250 ember felfegyverkezve kaszákkal, fejszékkel, lándzsával és két puskával útunkat állják. Mi megállánk s Mihályi beszélni kezdett nekik. Nagyon fel voltak bőszüelve, mondván, hogy minden bajnak én és Hosszú László az oka, mert mi, mint követek, eladtuk az országnak és királynak a nemességet, hanem ők a császárral tartanak. Mi is a császárral tartunk, felelünk, erre csillapodtak; mondák, hogy ők katonát nekünk nem adnak, »inkább megölnék benneteket, mert Naszódon azt mondták«. Mihályi felelt, hogy míg a császár írását és pecsétjét nem látják, ne adjanak, senki sem kér tőlök egy katonát is. Ezen megnyugodtak, de tovább menni nem eresztettek, félvén, hogy Kolozsvárról katonákat hozunk reájok.” Mikor már úgy látszott, hogy sikerült lecsendesíteni a tömeget, kétszer is izgatók léptek közbe. Az egyik azzal, hogy vigyék őket Naszódra, hogy ott hűséget esküdjenek a császárnak, a másik meg elfogatásukra és megnyúzásukra szólított fel. A kocsis ügyessége folytán sikerült elmenekülniök, de vasvillát és golyót röpítettek utánuk, szerencsére eredménytelenül. Mihályi kormánybiztos Nagybányára, Teleki meg Koltóra tért vissza. Másnap azonban a falvakban félreverték a harangot, mintegy 5000 fegyveres ember gyűlt össze, hogy Koltóra törve végezzenek Telekivel. A falu népe és a segítségül érkezett nagybányai nemzetőrök első nap védelmet nyújtottak ugyan neki, de kevesen lévén, a koltóiak rávették Telekit, hogy Nagybányára meneküljön értékeivel és lábasjóságával együtt. A lázadók több tisztviselőt elfogtak és Naszódra kísérték, a birtokosok menekülnek, az úrilakokat felperzselik, kifosztják. Az egész vidéken anarchia uralkodik. Nagybányát többszáz főnyi katonaság és nemzetőrség védelmezi.²⁵

Október első napjaiban Nagybányán találkozott Teleki az erdélyi toborzókörútra induló Petőfivel. A költő Pestről jövet Erdődön hagyta várandós feleségét és onnan érkezett a bányavárosba. Teleki régi barátjának elmondta,

hogy Mihályi kormánybiztossal alig menekülhetett „valami Jovics ezredes és Urban alezredes” által felfegyverzett és pénzelt felkelők elől, s hogy azok a költő útját is elzárták. Petőfi népfelkelésre szólította fel Szatmár vármegye népét és bátorságra buzdítva Danton 1792. szeptemberi beszédét idézte: „De l’audiace, encore de l’audiace: toujours l’audiace...”²⁶

Az erdélyi események méginkább kiélezték a Kővár-vidéki helyzetet. Az úrbéri viszonyok megszüntetése körüli zűrzavar és az újoncozás jó alkalomnak mutatkozott, hogy az erdélyi román mozgalom még jobban a bécsi udvar kiszolgálójává váljék. A szeptember 15-i újabb balázsfalvi román nemzeti gyűlésre érkezett tömeg kimondta, hogy az uniót és a magyar kormány fennhatóságát nem ismeri el, nemzetiségi arányszámuknak megfelelő erdélyi országgyűlés és kormányzat alakítását kérték, nemzeti követeléseiket azzal toldották meg, hogy a parasztok és földesurak közötti viták megoldására döntőbizottságot alakítsanak. A bécsi udvar iránti lépésként Erdélynek osztrák kormányzat alá rendelését kérték, annak megtörténteig pedig a szebeni Generalcommando irányítását ismerték el. Egyben külön román nemzetőrség létrehozását rendelték el, melynek felfegyverzését a szebeni főhadparancsnokságtól igényelték. A mérsékeltbb román vezetők békülési szándékai meghiúsultak, a szebeni Generalcommando október 17-én pedig a megsemmisítésükre törekvőkkel való fegyveres leszámolásra szólította fel a románokat. A szót a fegyverek vették át, megkezdődött az irtóháború a hegyek lábánál fekvő magyar városok ellen. A százok zöme szintén szembehelezkedett a magyar kormányzattal.²⁷

Kővár vidékén szeptember végén még nem dőlt el véglegesen a küzdelem a békés megoldás és a fegyveres harc hívei között. Nyolc itteni tisztviselő Magyarberkeszen szeptember 29-én kelt levelében Nagybánya városához fordult. Készek voltak kívánságaik békés és törvényes megoldására várakozni, amennyiben a bányaváros két kérésüket teljesíti: 1. a város nem küld katonaságot vagy nemzetőrséget Kővár vidékére; 2. a városban embereik „szidalom, fenyegetés vagy más bosszantás” nélkül járhatnak. Nagybánya nemcsak a maga, hanem Felsőbánya nevében is az évszázados együttélés és egymásraultalság szellemében már másnap békülékeny és testvéri hangnemű levélben ünnepélyesen vállalta a kőváriak által kérteket.²⁸ A felek azonban rövidesen egymást vádolták a megállapodás megsértésével.

Ekkor Vlad Lajos, a magyar népképviselői országgyűlés román származású, radikális nézeteiről ismert tagja Teleki Sándor azon felhívására válaszolva, hogy a román nemzetiségű képviselők segítsenek a román mozgalmak lecsillapításában, kifejtette: a román radikálisok ellene vannak a nép lázadásának és készek annak lecsendesítésére. Hozzátette azonban: „A kormány pedig nem látja vagy szükségesnek vagy célszerűnek közülünk választani biztosokat.” Ilyen határozat volt ugyan, de visszavonták. Szerinte nem a „tanulatlan tömegben rejlik” a reakció ereje, hanem „magában az arisztokráciában van a legveszedelmesebb inclinatio a rectoria”. Vlad radikális társa, a románok előtt népszerű és nyelvüket beszélő Pálfi Albertet ajánlotta kormánybiztosnak.²⁹ Az igazsághoz hozzátartozik, hogy Mihályi Gábor kormánybiztos ősi máramarosi román családból származó földbirtokos volt. A hozzá hasonló magyarbarát románokkal szemben azonban Erdélyben a Barnutiu vezette szárny kerekedett felül, amely fokozott mértékben a bécsi udvar magyarellenességét képviselte, hatása pedig Kővár

vidékén is egyre jobban érződött. A Kővár vidékén birtokos Telekiek miatt Teleki Sándorral is szembe fordultak. Az ő radikális nézetei vagy nem jutottak el hozzájuk, vagy nem volt előttük azoknak hitele. Az 1848. október 21-i népgyűlésen: „Elvégezték, itt, hogy nekik Teleki Sándor nem kell főispánnak, de még csak lakosnak sem szenvednek meg Teleki nevűt.”³⁰ Nyilván a Naszódról bújtotató Urban is mindent megtett, hogy a szívvel-lélekkel a szabadságharchoz csatlakozott Teleki Sándort lejárassa a tömegek előtt.

Kővár-vidék lakossága a fegyvers harc felé sodródott, és az élére állott M. Dimbul ny. cs. kir. hadnagy vezetésével a naszódi 2. román határőrezred parancsnokának rendelte magát alá. Miközben két Nagybánya tanácsához intézett levelében is békés szándékait hangoztatta,³¹ húzta-halasztotta az időt, szeptember-október folyamán a „Román Nemzet” nevében lépett fel és Urban alezredes utasításainak megfelelően szembe fordult a magyar kormányzattal, nyílt harcra való elszántságát hangoztatta, harci egységeket szervezett és népgyűléseken lázította a kőváriakat.

A tárgyalások azonban még így is tovább folytatódtak. Október 29-én jelentették Nagybányáról, hogy a városból küldött bizottság felkereste a Nagynyíresen táborozó kőváriakat, akik éppen misét hallgattak. A küldöttség ismételtén megpróbálta lecsendesíteni őket, válaszul azonban Dimbulék a megbékélést feltételekhez kötötték. Ebben amnesztiát kértek és a terület gyakorlatilag kivonták volna a magyar kormányzat felügyelete alól. Mikor ezeket a város visszautasította, küldöttséget menesztettek Nagybányára, de elutasították őket. Állítólag a régi tisztviselők elbocsátását és az általuk megnevezettek kijelölését kérték.³²

A megbékélési kísérletek ezzel végleg meghiúsultak, Ötvös Mihály kormánybiztos sem ért célt és a fegyverek vették át a szót. Teleki Sándor szerepét ezekben az eseményekben nem ismerjük pontosan, de a támadó hadműveleteket záró dézsi csatában való jelenléte azt sejteti, hogy maga is részt vett a nemzetőrség szervezésében. Azért röviden be kell mutatnunk az október-november folyamán történeteket.

Ekkorra ugyanis már kialakult az egymással szembenálló két tábor fegyveres ereje. Az egyik a nemzetőri sereg volt és Nagybányán gyülekezett. A bányavárosok nemzetőreinek kívül Szatmár, Szabolcs, Ugocsa, Máramaros, Borsod és Zemplén nemzetőrcsapatok összpontosultak Nagybányán, de a sereghez tartozott 180 Vilmos-huszár Zsurmay Ignác parancsnoksága alatt és egy csapat bécsi légionista; 16 ágyúval is rendelkeztek. A sereg létszáma 15 000 fő körül mozgott, ezzel szemben mind vezetés, mind felszerelés, mind kiképzés és fegyelem dolgában erősen fogyatékos volt. A sereg 95 százaléka kaszákkal, fókásokkal és lándzsákkal felszerelt, csak kis részüknek volt vadászpuskája vagy pisztolya, bőven voltak köztük az idősebb korosztályokból verbuvált hadfiak is. A nemzetőrség tisztjei az adott vármegyék nemesei közül kerültek ki, köztük olyanok, akiket a kaland- vagy zsákmányolási vágy vitt a táborba. Parancsnokuk az őrnaggyá ki-nevezett Katona Miklós, a „pléhgalléros” magyarberkeszi birtokos, népszerű szónok, régi Kővár-vidéki tisztviselőcsalád sarja, aki azonban katonai tapasztalattal, talentummal nem rendelkezett.

A kőváriak tábora sem nagyon dicsekedhetett. Parancsnoka, M. Dimbul ny. határőrtiszt volt ugyan, de a határőrkatonák javát Urban, a naszódi ezred-

központba vonta össze, a vidéken kevés fegyveres maradt, s a számában sokezer főnyi sereg javarésze szintén kiképzetlen, fegyelmezetlen, falusi-házi vágó- és szűrőeszközökkel felszerelt, lőfegyverekkel alig rendelkező paraszttömeg volt, melyet inkább a nemesség iránti gyűlölet vitt táborba. Seregével Dimbul állandóan masírozott, egyszer Nagybánya ellen vonult, aztán vissza, hogy nyugtalanítsa a bányavidéket. A harangok félreverésével számos falu népét tudta gyülekeztetni és vonultatni. Állandó hadereje is volt, melyet határőrökből, obstitos katonákból és önkéntesekből szervezett, papok is voltak táborában, ágyúkat is szerzett. A tudatlan nép önbizalmát Dimbul fegyverei hatóerejének eltúlzásával is igyekezett dagasztani. Pl. azt a hírt terjesztette, hogy ágyúinak elsütéséhez két véka puskapor szükséges, fojtásnak pedig két zsup szalma, csöve pedig olyan öblös, hogy egy román gubástól belefér.³³

Az ellenségeskedés november 1-jén indult meg, Dimbul, mintegy 4000 főnyi seregének Nagybánya elleni támadásával. Először Kisnyíresről Szakállasfalvára vonultak és megközelítették a várost. A Nagybányán éppen zászlószentelésre összegyülekezett nemzetőrsereg azonnal hadirendbe állott. Az „örház előtti két ágyút megtöltve viszik az ellenség ellen a Katalin-híd felé” – írja a szemtanú Varga Pál minorita.³⁴ Összetűzés ezúttal még nem történt, de újabb támadástól tartva két századnyi nemzetőr és 35–40 huszár Katalinnál maradt. És valóban november 2-án a kővári felkelők Szakállasfalvánál arcvonalba fejlődtek, szemben velük a nemzetőrök, ágyúikat a koltói temető domboldalán helyezve lőállásba. Miközben a két sereg farkasszemet nézett egymással, néhány huszár – támadási parancs nélkül – a kőváriakra rohant és szétugrasztotta őket a környező erdőbe, 30 felkelőt elfogott, 40–50 elpusztult; a faluban tűz ütött ki, zsákmányolás kezdődött.³⁵

Teleki is jelen lehetett, mert felhívta a bányai hatóságok figyelmét, hogy Kővár vidéke haditörvények alá esik és a rablásan fogottakat halállal büntetik. A város azonnal megtiltotta, hogy polgári személyek a Katalin-hídon túl távozhassanak.³⁶

A szakállasfalvi összecsapás után megkezdődött Kővár-vidék hódoltatása. Nagyobb és véres ütközetekre nem került sor, Dimbul csapatai csak Sztrimbulynál és Magyarlaposnál kíséreltek meg kisebb ellenállást. A falvak jórészt üresen várták a nemzetőröket, több közülük tűz martalékává lett. A kőváriak állandóan visszavonulóban voltak, létszámuk folyton fogyott, egyre inkább szétszéledtek, hazatértek falvaikba. A halottak és sebesültek számát nem ismerjük, de tudjuk, hogy 118 foglyot Nagybányára szállítottak, s ezeket később szabadon bocsátották. Néhány felkelőt hadbíróági ítélettel felakasztottak, Dimbulnak ezt a sorsot úgy sikerült elkerülnie, hogy teljesen nyoma veszett. November 10-én Dézsen Katona Miklós már 50 falu elfoglalását és lefegyverzését jelenthette; megindult a „bújtogatók” felelősségre vonása és megbüntetése. Hódolata jeléül fehér zászlókkal a román falvak egész sora vonult Nagybányára és felesküdt az alkotmányra.³⁷

Katona serege Dézsnél Urban csapataival találta magát szembe. A nemzetőrök előőrsei az ellenség irányába nyomultak, de az erős puskatűzet zúdított rájuk és megfutamtotta őket. Azok rövidesen magukkal sodorták a hadirendbe még fel sem állott főszereget is, mely menekülésbe kezdett. Sokan fogságba estek. Állítólag a 15 000 emberből napok múlva is csak mintegy 2500 ember (a sereg

egyhatoda) jutott el Nagybányára. A rendetlen hátrálást a Vilmos-huszárok és a bécsi légionisták fedezték, akiknek a 16 ágyúból ötöt sikerült megmenteniök, a többi odaveszett. A szervezetlenség, fegyvelmezatlenség, a felszerelés hiánya és mindenekelőtt a vezetés súlyos fogyatékosága együttesen vezetett a nemzetőri sereg súlyos kudarcához, a „dézsi futás”-hoz.³⁸

Katona Miklós hadának szereplése ezzel azonban nem ért véget, mert a dézsi események után Urban Nagybánya felé indult. Mikor ennek híre érkezett, Katona november 29-én tudatta a várossal, hogy képtelen a császáriaknak ellenállni, és serege maradványaival Szatmárra vonult vissza. Nagybánya készült az ellenállásra, a városszéleken sáncokat ástak, csapatokat helyeztek el. Urban november 30-i levele azonban szögesen megváltoztatta a város álláspontját. Urban ugyanis Katona Miklós és Teleki Sándor kiadatása, valamint hat előkelő tisztviselő túszként való kiszolgáltatása fejében bántatlanságot ígért a városnak. A városvezetés a feltételeket elfogadta, a Katonára és Telekire vonatkozókat azonban nem tudta teljesíteni, mert ők a városból eltávoztak. A Nagybánya levelét vivő futárok azonban nem találták meg Urbant. A sikertelenség oka az volt, hogy Urban Nagysomkútról visszavonult Galgó felé. Így a bányavidék megmenekült Urban csapatainak bevonulásától.³⁹ Ezzel a Kővár-vidéki hadműveletet első szakasza lezárult.

A bécsi udvar megosztó politikája eredményeképpen Erdély nagy része a császári erők és szövetségeseik ellenőrzése alá került, a szabadságharcos hadsereg romjai a Csucsá–Szilágysomlyó–Szatmár vonalon állapodtak meg. Ebben a válságos pillanatban, 1848. december 1-jén nevezte ki a Honvédelmi Bizottmány az erdélyi hadsereg főparancsnokává Bem József (Jozef Bem) tábornokot. Bem megjelenése Erdély sorsában döntő fordulatot hozott s vele együtt Teleki Sándor életében is.

Bem mögött dicső katonai múlt állott: mint a napóleoni hadsereg tüzértisztje megkapta a francia Becsületrend Lovagkeresztjét, az 1830–31. évi lengyel nemzeti felkelés idején tanúsított hősiességéért Petőfi „Osztrolenka véres csillagá”-nak nevezte, 1848 októberében a bécsi forradalom katonai parancsnokaként tűnt ki. Érdemei elismerésének tudható be, hogy a válságos helyzetben lévő erdélyi hadsereg főparancsnokságát bízták rá.⁴⁰

Bem tábornok a csucsai és szilágysomlyói seregrészek megszemlélése után december 10-én Szatmáron találkozott a „vad gróf”-fal. A memoáriró Teleki *Első találkozásom Bem apóval* címen tette emlékezetessé az ismerkedést. Köztudomás szerint Bem a civileket nem erősen szívelte, de a szabadságszeretettől és radikális eszméktől áthatott, népszerű és terepviszonyokban jártas, mindenütt megfordult és népszerű, bátor lovas és tevékeny szervezettségű hírében álló, francia és német nyelvet tudó (Bem ezeken a nyelveken intézkedett, értekezett), közvetlen modorú és örökké jókedvű Teleki Sándor hamar megnyerte az Erdélyben egészen tájékozatlan forradalmi tábornok tetszését. Így aztán Bem intendánsi (hadseregfelügyelői) hatáskörrel, őrnagyi rangban törzskarába nevezte ki a Kővár-vidéki kormánybiztosi hivataláról lemondó Telekit. „Ez volt életem döntő perce, sorsom e pillanatban határozódott el – ez logikai egymásutánja tizennyolc-évi száműzetésemnek; itt kezdtem kiérdemelni a kötelet – e helyen avattattam fel a szabadságharcok katonájává: – áldalak tégedet, szent forradalom!” – írja élete sorsfordulójáról Teleki.⁴¹

A „hadsereg fősáfárságában” hűségesen ki is tartott a „vén sas” mellett a szabadságharc bukásáig az időközben ezredességet és főintendánsi tisztséget kiérdemlő Teleki. Hatáskörébe tartozott az erdélyi forradalmi hadsereg szervezése, fegyverrel és hadianyaggal való felszerelése, élelmiszerekkel és egyéb szükségességekkel való ellátása, de Bem bizalmasaként helyismeretével állandóan tanácsokkal is szolgált. Eredményes intendánsi munkájának megértéséhez kapcsolódik Czetz János, az erdélyi hadsereg vezérkari főnökének értékelése. Czetz azt mondja, hogy katonái „mindenütt ellenséges földön harcoltak, csak a legnagyobb fáradtsággal szerezhették maguknak a szükséges élelmiszert”, s az ellátás biztosítása a haderő „legnagyobb nehézségeihez tartozott”.⁴² Bem atyailag gondoskodott katonáiról s hogy azok élelemmel s egyéb szükségességekkel való ellátása olyan rendszeres lehetett, vitathatatlanul elsősorban Teleki Sándor érdeme volt. Ezt Bem már a kezdet-kezdetén a legmesszebbmenően méltányolta. 1848. december 18-i Honvédelmi Bizottmányhoz intézett levelében Bem azt írta hadbiztosáról, Teleki Sándorról, hogy „buzgalma és tevékenysége megbecsülhetetlen.”⁴³

Temérdek dolga mellett „galoppin”, futártiszt gyanánt az ősz vezér a legbizalmasabb és legkényesebb ügyeket bízta rá. Az országot lóháton, kocsin szel-tében-hosszában bebarangolta és a debreceni kormányzék helyre is eljutott, hogy közvetítse Bem örökösen rengeteg pénzt és más szükségességeket kérő üzeneteit Kossuthnak és hadügyminiszterének. Ellátási intézkedései során mindig tekintettel volt a szegény népre, megtiltotta a zsákmányolást és minden beszerzett élelemért, anyagért készpénzzel fizetett.

Tisztsége elvállalása után Teleki mindvégig Bem tábornok mellett szolgált. Bem pedig a nála megszokott eréllyel és szakértelemmel látott feladatahoz, Erdély felszabadításához. A múlttól nem beszélt tisztjeinek, első parancsa a rend és fegyelem helyreállításáról szólt: „Uraim! a kormány engem teljhatalmú főparancsnokká nevezett ki. Én önöktől feltétlen engedelmességet kérek, aki nem engedelmeskedik, agyon fogom lövetni. De én fogok tudni jutalmazni is!”⁴⁴ A szatmári főtéren összegyűlt hadsereg fölött szemlélt tartott: megtekintette kedvenc ágyúit (elvégezte a „battéria-szépelgést” – ahogy Teleki humorosan írja), a serezedbeli katonákat megtartotta, a nemzetőrök szabadon választhattak a hazatérés vagy háború végéig vállalt szolgálat között. Közülük az idősebbek hazatértek, a többséget alkotó ifjúság pedig honvédnek állott. Újjászervezett zászlóaljainak katonái előtt (akik most Bem hadseregének balszárnyát képezték) megnyílt az alkalom, hogy kiköszörüljék a csorbát a Dézsnél elszenvedett vereségért. Bem a vert hadat újjászervezte, a hadsereg ellátását, ágyúit és egyéb felszerelését rendezte, tudatosította a katonákban a rájuk váró feladatokat, hamarosan elnyerte rokonszenvüket és elindította egységeit Erdély felé.

Teleki Sándor Bem oldalán végigküzdötte a téli hadjáratot. Mindjárt az induláskor a bánya- és Kővár-vidéki helyismeretével nagy szolgálatokat tett a szabadságharc ügyének és Bem tábornoknak. Már december 12-én megérkezett az intendáns Teleki levele Nagybányára, melyben az odaérkező 2289 főnyi katonára és 450 ló számára kért helyet és ellátmányt.⁴⁵ Aztán Bem seregével Kolozsvár felé indult. Karácsony szombatján módot talált arra, hogy Nagybányán megjelenjék a Kővár-vidéki gyűlésen, és elbúcsúzzék a főkapitányi tisztségtől, arra hivatkozva, hogy „máshova van rendelve”.⁴⁶

Miközben Riczkó Károly honvédezeres a jobbszárny élén a csucsai csatában vereséget mért a császáriakra (december 18.) és Erdély belsejébe nyomult, Bem városuk visszafoglalásával szerzett felejthetetlen karácsonyi ünnepeket a kolozsváriaknak. Követve a forradalmi hadseregek azon jelszavát, hogy „az ellenséget lábbal kell megverni”, Riczkó Csucsra, Bem pedig Kolozsvár felől két tűz közé fogta Urbant; Szamosújvár és Dézs elfoglalása után Bethlennél tüzéséggel és szorunyrohammal győzelmet arattak Jablonovszky dandára felett, december 31-én pedig Bem Besztercét, Riczkó pedig Naszódot foglalta el, s egyesült erőik rövidesen elérték Erdély északi határvidékét.⁴⁷

1849. január 3-án Tihucánál 20 fokos hidegben vívta ki Bem hadserege egyik legvéresebb győzelmét Urban felett, aki hadainak maradványaival Bukovinába, Dorna Vatrára menekült. A tihucai harc elbeszélése Teleki Sándor egyik legdrámább írása és mondandója egészen összecseng Csetz János emlékezésével.⁴⁸

Észak-Erdély megtisztítása után, Beszterce környékén helyőrséget hagyva hátra, Bem délkeletnek vette útját, és január 13-án elfoglalta Marosvásárhelyt, hogy a székelyföldi erőket magához vonja. Január 17-én pedig a gálfalvi csatában megverte a Puchner generális vezetésével ellene felvonult erdélyi osztrák főerőket. Főleg itteni hőstettére vonatkozik az osztrák hadbíróság 1852. évi, Teleki Sándor fejére kimondott halálos ítéletének kitétele, mely szerint: „Ámbár csak intendáns volt, mindamelllett a cs. kir. csapatok elleni több csatában a legnagyobb bravúrral részt vett, s ezért Bem által ezredessé léptettetett elő, és a 3. osztályú Kossuth-renddel ajándékozott meg...”⁴⁹ Mikor ugyanis a Gálfalvánál visszavonuló ellenséget követő magányos Bemet az ellenséges chevauxlegers katonák megtámadták, Teleki néhány társával a halál torkából mentette ki tábornokát. Teleki megtámadta Heipergert, az osztrák lovas svadron főhadnagyát, őt és több katonáját megsebesítette, s bajtársai segítségével kiszabadította az ellenséges gyűrűből szeretett tábornokát.⁵⁰

Teleki résztvett Bem legmerészebb vállalkozásában: Nagyszeben első ostromában. Mikor ugyanis az osztrák főerők fölötti győzelem súlyos válságba sodorta ellenfeleit, olyannyira, hogy a havasalföldi orosz csapatokhoz fordultak segítségért, Bem – katonai kiürítése reményében – Medgyes felől megtámadta a szász fővárost (január 21.). Nem számítva ellenállásra, Bem közvetlenül a tucatnyi huszárból álló előőrs után haladt táborkarával együtt az országúton Nagyszeben felé, mikor csapatát váratlan ágyútűz érte, mely Mikes Kelemen huszárezredest több társával együtt megölte. Teleki alól kilőtték a lovat és maga is könnyebben megsérült.⁵¹

A nagyszebeni balsiker után Bemnek még volt annyi ereje, hogy Szelindeknél csapást mérjen Puchnerre (január 24.), de Vízaknánál vereséget szenved (február 4.). Teleki január 22-én még Nagyselykről írt levelet édesanyjának, de aztán Bem megbízásából a Székelyföldre indult csapaterősítésekért. A háromszéki székelyek mintegy 4000 főnyi ereje február 19-én egyesült Bessel Medgyesen, aki közben a piski hídnál sorsdöntő csatát nyert (február 11.). Ezen a napon Teleki Dézsen van, útban Szatmár vármegyébe, azzal a Bemtől kapott megbízatással, hogy népfelkelést szervezzen az Erdélybe betörni készülő Urban feltartóztatására.⁵²

Urbant végül is nem a népfölkelők, hanem Bem verte ki február végén, miután csapataival négy nap alatt 150 kilométeres utat tett meg Medgyestől Besztercéig. Teleki ekkor ismét Bem apó mellett ténykedett, s február 28-án büszkén jelentette szüleinek Besztercéről: „Urban szét- és kiveretett.”⁵³ Visszatérve, Bem Medgyesről Erzsébetvárosba vonult vissza, onnan meg Segesvárra. Március elején táborában tartózkodott Teleki Sándor és néhány napot együtt töltött Petőfivel, aki egy ideig Ebesfalván váltólázban feküdt. Bem és Teleki sok szeretettel vették körül a költőt. Telekit a táborban mindenki ismerte, s az ott lévő székely tisztak a „vad gróf”-ot kérték meg: vegye rá a költőt, hogy szavaljon nekik verseiből. E hadsereg hírért-nevét volt hivatva emelni Petőfi is, aki Mészáros hadügyminiszterrel történt összetűzése után azon a véleményen volt, hogy gyalázat nélkül csak Bem táborában élhet az ember, s a tábornok iránti rajongását gyönyörű versekben örökítette meg. Versekebe foglalt szeretetéből bőven kijutott a székelyeknek is (ők nevezték el a tábornokot Bem apónak), akiknek részvétele Bem hadjárataiban egyre hangsúlyozottabbá vált, s erők szervezésében és Bemhez vezető útjukban Teleki Sándor is közreműködött.⁵³

Segesvárról kiindulva hajtotta végre Bem az erdélyi hadjárat legnagyobb haditettét: Nagyszeben elfoglalását (március 11.). Puchner átkaroló hadmozdulataiból kicsúszva támadta meg az osztrák és intervenciócs cári csapatoktól védelmezett és megerősített Nagyszeben, és kemény harc után hatalmába kerítette a császári reakció, az erdélyi főhadparancsnokság (Generalcommando), a szász és román ellenállás központját. A siker óriási erkölcsi hatását kihasználva nemcsak kiszorította az osztrák és orosz erőket Erdélyből, hanem híres kiáltványában az együttélő népek megbékélésére szólított fel.

Hadjáratának mintegy ünnepélyes befejezése volt az a megható aktus, amelynek során április 8-án a magyar képviselőház küldöttsége Bemnek az elsőosztályú katonai érdemrendet nyújtotta át. A kapott felhatalmazás értelmében Bem 55 darab harmadosztályú érdemjelet osztott ki hadserege kitént vitézeinek. Czetz János, Bethlen Gergely, Kemény Farkas, Kiss Sándor és Gál Sándor mellett a kiténtettek között volt a két jóbarát, Petőfi és Teleki Sándor is.⁵⁴ A maga szerepe kiténtetésre és ezredességre annyira büszke Teleki Sándor is elmondhatta, amit az érdemrendet mellére tűző Bemnek Petőfi mondott: „Tábornokom, többel tartozom önnek, mint atyámnak; atyám csak élellet adott nekem, ön pedig becsületet.”⁵⁵

Szeben elfoglalásában egyébként sem Teleki, sem Petőfi nem vett részt. Bem Telekit futárként Nagybányára küldte (talán lőszerért), Petőfit meg „valami megbízatással” távolította el a forró napok színhelyéről. Mivel útvonaluk egy ideig azonos volt, s Teleki kocsin utazott, magával vitte Petőfit is. Segesvárról kiindulva először Marosvásárhelyen pihentek meg, ahol Telekinek sok barátja, rokona volt. Itt vették magukhoz Rác Gyula 17 éves önkéntes közhuszárt, akit a gálfalvi csatában tizenhét fejségtől vérzetten Teleki mentett ki társaival az ellenség gyűrűjéből. Most meg – felgyógyulása után – Szamosújvárra sietett szüleihez, hogy kilótt lova helyett újat szerezzen. A gyerekszamba menő huszár emlékezéseiben leírja, hogy Teleki és költőbarátja milyen szívesen és kedvesen bántak vele, a gálfalvi lovasroham hősével, miközben Tekén és Bethlenen keresztül március 10-e táján elérték Dézs városát, ahol útjuk háromfelé ágazott.⁵⁷ Teleki Dézsről Nagybánya felé távozott. Bányavidéki küldetése nem tarthatott sokáig, mert a szászsebesi ünnepélyes kiténtetésen már ott volt.

Ekkoriban Kossuth biztatására Bem bánági hadjárata készülődött, az erdélyi hadsereg vezetését Czetzre bízta. Egyben diplomáciai eszközökkel is biztosítani akarta Erdélyt. Mivel a kiszorult és cári csapatokkal erősített osztrák hadsereg betörésétől tartott, a Portánál keresett támogatást. Legalább jóindulatú semlegességet akart elérni a töröknél, amikor április második felében kedves emberét, Teleki Sándort 6 tiszt és 12 huszár kíséretében Omer pasához, a havasalföldi török csapatok főparancsnokához küldte.⁵⁸ A Szászsebestől Bukarestig vezető hosszú, és az osztrák–orosz csapatok jelenléte miatt veszélyes havasalföldi út ismét jóidőre kikapcsolta Telekit a hadműveletekből, mikor pedig hazaérkezett, a cári intervenció vetett árnyékot a szabadságharcra.

Mikor június 2-án Bem ismét Erdély földjére lépett, itt a helyzet katonailag és politikailag sokat romlott. A részben Bánországban hagyott erőt pótolni kellett, s az Erdélyben lévőkkel együtt a hadsereg ruházatát, lábbelijét, felszerelését, fegyverzetét és erkölcsi erejét egyaránt biztosítani, javítani. Bem mindebben sok hasznát vette kipróbált emberének, Teleki Sándornak. Politikai kérdésekben nemkülönb, hiszen mindketten demokratikus nézeteket vallottak, és az erdélyi népek megbékélésén munkálkodtak. Minthogy románul és németül egyaránt tudott, katonáival és a lakossággal anyanyelvén kívül ezeken a nyelveken is értekezhetett, s a közös ellenséggel szembeni harc gondolatának sok hívet szerzett. Ez teljes összhangban volt Bem politikájával, aki az Erdélyben megromlott nemzetiségi helyzeten amnesztiával, kiáltványokkal, románul tudó tisztek alkalmazásával, tárgyalásokkal és egyéb intézkedésekkel igyekezett segíteni. Teleki humánus és toleráns magatartását pedig a már 1848-ban általa leírt mondat jelzi: „A román népnek őszintébb barátja nincs nálamnál.”⁵⁹ Hasonló tényezők magyarázzák, hogy a marosvásárhelyi börtönben fogva tartott Constantin Roman kiszabadulása érdekében a demokrata hírében álló Teleki Sándor közbelépését kérte.⁶⁰

Az osztrák–orosz csapatok újabb betörése egyszerre több irányból erősen összekúsálta az erdélyi hadsereg arcvonalait, s Bemnek hol Besztercénél, máskor Háromszéken, aztán a Brassó–Szeben vonalon kellett ténykednie.

Az összeomlást Teleki nem kedvenc tábornoka oldalán érte meg. A szabadságharc utolsó napjaiban Bem fontos megbízatással a főhadiszállásra küldte, de a cári csapatok előnyomulása megakadályozta Telekit, hogy vezéréhez visszatérhessen. Görgey főseréggel tette le a fegyvert Világosnál. Bemnek is menekülnie kellett. Teleki iránti bizalmának és szeretetének jele, hogy miután török földre jut, Bem tábornok ezredesét levelével keresi fel, melyben forradalmi optimizmussal eltelve tekint a magyar és lengyel nép jövője elé.⁶¹

Világos után Aradon raboskodott, és ott érte meg a 13 honvédtábornok kivégzését. A vár kazamatájában hallgatta végig a sortüzet, amely négyük életét kioltotta és így a „legfelsőbb kegyelem” folytán nem bitófán végezték életüket, mint kilenc társuk. A megtorlás napjaiban Teleki bátran nézett sorsa elébe: „a haláltól, kötéltől, golyótól s több efféle kellemetes haynauai meglepetésektől, úgy a 18 évtől se sokat rettegek...” – írta 1849. november 26-án édesanyjának.⁶²

A „haláltól diplomája volt”, de a 18 év kijutott neki. Ha nem is várbörtönben, de emigrációban. Mert Aradról szilveszter előtt két nappal – mielőtt az erdélyi szabadságharcos ténykedésére vonatkozó információk megérkeztek volna – Thun tábornok, a jóindulatú várparancsnok, és dr. Böhm, a korrupt katonarvos révén az utolsó pillanatban menekült meg. A személye elleni nyomozólevél

megérkeztek már szökésben volt. Így menekült meg attól, hogy az ellene hozott halálos ítéletet – melyet „in effigie” végrehajtottak – ne személyesen hajtsák végre. És lehetett az egyetlen, aki saját „akasztása” történetét megírhatta.⁶³

Nem célunk itt Teleki Sándort az író és eszmeiségét bemutatni. Csak annyit jelzünk, hogy emlékiratai, kis történetei, tárcái sorain átizzik a 48 csatáiban való személyes részvétel forrósága és izgalma. Csak Bem környezetében és haditáborában végzett lelkes munkája, a katonák lelkiületének és mindennapi gondjainak átérzése varázsolhatja olyan élményszerűvé Teleki szabadságharcos memoárjait. Még legszigorúbb bírálói is megegyeznek abban, hogy Bem apó – a katoná, politikus és ember – nagyságát az emlékirók közül senki sem örökítette meg olyan remekbe szabott írásokkal, mint Teleki Sándor.

Bem oldalán Teleki lelkében elmélyült a népek testvériségének gondolata. Hiszen szabadságharcokban, forradalmakban megőszült vezére a magyar zöm mellett nemcsak román katonákat is tömörítő zászlóaljkat vezényelt, hanem lengyelekből álló egységeket és a bécsi légiót is. Nemcsak a székelyek, magyarok legendás hírű Bem apója volt, hanem demokratikus intézkedéseivel az összes együttlakó népek megbecsülését kiérdemelte. Teleki csodálata Bem iránt nemcsak a hadmozdulatok zseniális stratégiájának szólt, hanem a forradalmi vezérnek, aki kiáltványában azt írta seregéről, hogy az „a közös népszabadságért harcol, azért küzdenek soraiban mindenféle népfaj ivadékai, mi által egyszerűs mind az európai népszabadság előharcosául lőn fölszentelve.”⁶⁴

Jegyzetek

1. Hatvany Lajos: *Így élt Petőfi*. Bp. 1956. III. 313.
2. Teleki Sándor: *Emlékezzünk régiekről. Emlékezések és levelezés. Bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közléteszi Csetri Elek*. Bukarest, 1973. 58. (ezután Teleki: *Emlékezzünk*).
3. Teleki Sándor emlékezései. Válogatta, sajtó alá rendezte, az előszót és a jegyzeteket írta Görög Lívia. Bp. 1958. 8–10; Teleki: *Emlékezzünk* 6–12.
4. Trócsányi Zsolt: A „vad gróf” portréjához. In: *Petőfi és kora*. Szerk.: Lukácsy Sándor és Varga János. Bp. 1970. 215–248.
5. Állami Levéltár. Kolozsvár. Erekllye-múzeum lvt. Teleki Sándor iratai. (ezután: Teleki S. iratai). Hosszú László – Batthyány Lajoshoz. Nagysomkút, 1848. ápr. 13.
6. Teleki S. iratai. Bethlen János – Wesselényi Miklósnak. Kolozsvár, 1848. ápr. 15.
7. Csetri Elek: Teleki Sándor – Petőfi koltói barátja. *Előre*, 1973. febr. 13.
8. Máramarosi Levéltár. Nagybánya. Nagybánya város ltv. (ezután: Nagybánya lvt.) 1460. és 1589/1848. sz.; vö. *Alföldi Hírlap*, 1848. júl. 5.
9. Nagybánya lvt. 1587/1848. sz.
10. Marcius Tizenötödike, 1848. okt. 13.
11. Teleki S. iratai. Teleki Sándor – Teleki Jánosnéhoz. Berkesz, 1848. ápr. 15.
12. Csetri Elek: Nagybánya 1848–49-ben (disszertáció). Kézirat; Csetri Elek– Imreh István: Erdély társadalmi rétegződéséről. In: *A polgárosodás útján. Tanulmányok a magyar reformkorról*. Szerk.: Szabad György. Bp. 1990. 390.; Szentgyörgyi Mária: *Kő-*

- várvidékének társadalma. Bp. 1972. (Ért. Tört. Tud. Köréből 56.) 170–172.
13. Magyarország története. Főszerkesztő: Kovács Endre. VI. 1848–1890. Bp. 1979. 293.
 14. Marczius Tizenötödike, 1848. okt. 3.
 15. Alföldi Hírlap. 18498. ápr. 1.
 16. Kossuth Hírlapja, 1848. szept. 24.
 17. Silviu Dragomir: Studii si documente privitoare la revolutia Romanilor din Transilvania in anii 1848–49. Sibiu-Cluj, 1946. III. 57; Kossuth Hírlapja, 1848. okt. 26.
 18. Teleki S. iratai. Teleki Sándor – Teleki Jánosnének. Koltó 1848. szept. 22.
 19. Közlöny. 1848. okt. 13.
 20. Teleki S. iratai. Teleki Sándor – Teleki Jánosnének. Koltó, 1848. szept. 22.
 21. Uo.
 22. Nagybánya és Vidéke, 1888. márc. 18. 12. sz.
 23. Alföldi Hírlap, 1848. okt. 4.
 24. Marczius Tizenötödike, 1848. okt. 13.
 25. Teleki S. iratai. Teleki Sándor – Teleki Jánosnének. Nagybánya, 1848. szept. 29.
 26. Dienes András: Petőfi a szabadságharcban. Bp. 1958. 26–30.
 27. Magyarország története. VI. 294–298.
 28. Nagybánya ltv. 3588/1848. sz.
 29. Marczius Tizenötödike, 1848. okt. 19.
 30. Kossuth Hírlapja, 1848. okt. 22.
 31. Nagybánya ltv. 3682, 3685/1848. sz.
 32. Kossuth Hírlapja, 1848. okt. 22.
 33. Pesti Hírlap, 1848. nov. 11. és dec. 23.
 34. Nagybánya és Vidéke, 1888. 12. és 13. sz.
 35. Pesti Hírlap, 1848. nov. 11.
 36. Nagybánya ltv. 3691/1848. sz.
 37. Pesti Hírlap, 1848. nov. 9., nov. 11., nov. 19.; Közlöny, 1848. nov. 28.
 38. Pesti Hírlap. 1848. dec. 23.; Alföldi Hírlap. 1848. dec. 10., 1849. márc. 29. és ápr. 1.; Kovács Samu: Visszaemlékezések. 1830–1850. Dézs, 1887. 134–138.
 39. Nagybánya és Vidéke, 1888. 13. sz.; Pesti Hírlap, 1848. dec. 23.; Alföldi Hírlap. 1848. dec. 10. és 1849. ápr. 1.; Nagybánya ltv. 3570, 3616, 3801/1848. sz.
 40. Kovács Endre: Bem József. Bp. 1954. 25–34, 86–90, 256–263, 296–300.
 41. Teleki: Emlékezzünk 117.
 42. Czetz János: Bem erdélyi hadjárata 1848–49-ben. Ford. Komáromi Iván. Pest, 1868. 34.
 43. Kovács Endre: i. m. 306.
 44. Teleki: Emlékezzünk 111.
 45. Csetri Elek: Nagybánya 1848–49-ben; Nagybánya ltv. 3820/1848. sz.
 46. Alföldi Hírlap, 1849. jan. 23.

47. Czetz János: i. m. 33–47.
48. Teleki: Emlékezzünk 147–158; Czetz: i. m. 48–49.
49. Magyar Hírlap, 1852. máj. 7.
50. Czetz: i. m. 65–66.; Teleki: Emlékezzünk 18.
51. Kovács Endre: i. m. 376–377.; Teleki: Emlékezzünk 376–377.
52. Teleki: Emlékezzünk 376–377.
53. Uo. 377.
54. Kovács Endre: i. m. 437.; Hatvany Lajos: Így élt Petőfi. Bp. 1957. V. 181–226.
55. Uo. 449–450.
56. Dienes: i. m. 133.
57. Uo. 116–119.
58. Kovács Endre: i. m. 443, 454.; Magyar Hírlap, 1852. máj. 7.
59. Marcius Tizenötödike, 1848. okt. 13.
60. Teleki: Emlékezzünk 18–19.
61. Teleki: Emlékezzünk 19.; Kovács Endre: i. m. 687.
62. Uo. 19, 378.
63. Teleki: Emlékezzünk 19–20.
64. 48-as Erdély. Spectator előszavával. Kolozsvár, (1943) 84.